

Superregion polsko-niemiecki jako próba reaktywacji planu Stolpego-Willersa

Polish – German Superregion as an attempt to reactivate the Stolpe – Willers Plan

Ryszard Bednarski

Abstract

The article is the result of research into Euroregions with Polish subjects after Polish accession to the European Union. Its contents are a reflection on a possible introduction of German concept of the appointment of a large, two-sided Euroregion covering the eastern lands of Germany and the western provinces of Poland. The publication also contains a historical outline of similar concepts that have arisen in our western neighbours since 1990. It shows the kind of way both parties of the cooperation passed through to get the status quo, which, due to mutual partner treatment, enables the rapprochement of both societies as well as achieving a higher level of the economic development in the region. There has been an evolution in our neighbours' perception of the Polish western provinces, the infrastructure and economic system of the region. You can venture to say that Polish –German cooperation within the *Partnership Oder* has created a new quality in the field of interregional partnerships in this part of Europe.

Keywords: *Cross-border cooperation, Regional policy, Partnership Oder, Euroregion*

Wiosną 2006 r. w publikatorach na terenie Polski zachodniej ukazały się notatki, w których zaniepokojeni dziennikarze, działacze samorządów, a także politycy, informowali opinię publiczną o możliwości przystąpienia polskich województw graniczących z Niemcami do, niekorzystnych ich zdaniem, związków transgra-

nicznych¹. Podobne doniesienia można było spotkać na popularnych portalach internetowych².

Wspólny region, nazwany przez prasę „Superregionem”³, miał obejmować, po polskiej stronie województwa: zachodniopomorskie, lubuskie, wielkopolskie i dolnośląskie, a po niemieckiej - Meklemburgie-Pomorze Przednie, Brandenburgie, Saksonie i Berlin (rys.1). Obszar przyszłego *Regionu Odra* (taką nazwę proponuje pomysłodawca, czyli strona niemiecka), zamieszkuje obecnie 16% ludności Polski i 10% ludności Niemiec, w sumie ponad 15 milionów mieszkańców⁴.

Źródło: www.partnerstwo-odra.eu.

Rys.1. Planowany obszar *Superregionu*

Biorąc pod uwagę fakt, że na naszych granicach istnieje obecnie 15 euroregionów dwu- lub wielostronnych, których tradycja działalności sięga początku lat 90. ubiegłego wieku, nasuwa się pytanie o cel tworzenia nowego związku transgranicznego. Drugie pytanie: kto to wymyślił i jakie kierowały nim przesłanki? Kolejne pytanie: czy ten projekt ma jakieś „drugie dno”, a jeśli tak, to jakie?

¹ Zob. np.: „Metro” z dnia 7-9.04.2006 r., Gazeta Lubuska z dn. 01.04.2006 r. itp.

² Por. np.: <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3437817.html>, 23.06.2006 r., <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3429496.html> 20-06-2006, www.gazeta.pl, 18.06.2006 r. i inne.

³ Używane były również inne nazwy, które powstawały w wyniku ewolucji pomysłu. W dokumentach można spotkać następujące określenia: Euroregion Odra, Euroregion Odrzański, Region Odra, Region Odrzański (OderRegion), Megaregion, Europejski dom, Polsko-Niemiecki Dom, Partnerstwo Odra (Oder-Partnerschaft) i inne.

⁴ Świątkowski Z., 2007. *Czego możemy chcieć od Brandenburczyków*. Puls” 11 (111).

Udzielenie odpowiedzi na pierwsze z pytań, przynajmniej w wersji oficjalnej, jest proste. [...] *Jaki jest cel? - Taki, by w 2020 r. w naszym regionie mieszkało doskonale rozumiejące się dwujęzyczne społeczeństwo, by nauka i gospodarka wdrażały nowoczesne technologie, a ponad dzisiejszą granicą istniała świetnie rozwinięta infrastruktura transportowa z Berlinem jako ponadregionalnym węzłem komunikacyjnym*⁵. Ale wydaje się, że to tylko „cel oficjalny”. Warto zwrócić uwagę na to, że w powyższym cytacie jest wymienione z nazwy tylko jedno miasto – Berlin. I właśnie interes tej metropolii jest najprawdopodobniej głównym celem powołania nowej struktury transgranicznej.

Na czym polega problem? Berlin, jako oddzielny region administracyjny Niemiec, jest zbyt bogaty, by ubiegać się o fundusze unijne, a dynamicznie się rozwija. By tempo rozwoju nie spadło, potrzebne jest dodatkowe wsparcie finansowe, a wsparcie to może zapewnić np. jeden z programów UE. Takie odczucie mają niektórzy samorządowcy polskich województw zachodnich: *Chodziło o miliony euro, które otrzymuje nasz region z funduszy strukturalnych. Jak wyjaśnia Bogdan Ślusarz z Lubuskiego Urzędu Marszałkowskiego, istniało spore zagrożenie, że część tych pieniędzy trafi w ramach Regionu Odry do Berlina i Poznania*⁶. Ta wypowiedź świadczy o chęci zrobienia interesu nie tylko przez Berlin, ale również Poznań, który jest położony w zbyt dużej odległości od granicy zachodniej, by mógł ubiegać się o członkostwo w jakimkolwiek, istniejącym euroregionie. Niezbyt czyste intencje władz obu miast potwierdza kolejna wypowiedź: [...] *Projekt utworzenia jednego dużego euroregionu zamiast czterech, które już funkcjonują, uważam za przejaw lobbingu dużych miast, głównie Berlina i Poznania, w celu pozyskania dla siebie transgranicznych pieniędzy europejskich. Stracą na tym mniejsze polskie miasta. To wbrew naszym interesom gospodarczym*⁷.

Odpowiedź na drugie pytanie jest również prosta i jednoznaczna. [...] *„Oder-Region” jest tak naprawdę polskim pomysłem. - Już w 1995 r. pani minister Blida przedstawiła nieudaną, podporządkowaną Niemcom koncepcję zagospodarowania pogranicza polsko-niemieckiego i w roku 2002 po raz kolejny rząd polski przedstawił koncepcję, tym razem połówkową, nazwaną „Studium kierunkowym zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej”, na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury. Ten dokument jest dokumentem rządowym i obecny rząd, w którym pracuje pan wicepremier Giertych w dalszym ciągu z tego dokumentu się nie wycofał. Otóż Berlin, stolica - jedno z największych miast*

⁵ Wypowiedź berlińskiego senatora, wiceburmistrza Heralda Wolfa, jednego z inicjatorów przedsięwzięcia w: *Polsko-niemiecki superregion*, „Metro”, 7-9 kwietnia 2006.

⁶ Steciąg A., *Nie będzie Regionu Odry*, Radio Zachód, z dn. 11.04.2006, <http://www.radio.zachod.p...ws.php?id=15229>

⁷ Bartnik P., (wicedyrektor Stowarzyszenia Gmin Polskich Euroregionu Pomerania), www.gazeta.pl, 18.06.2006.

w Europie, miasto zadłużone na około 60 mld euro, mające swoje problemy, widząc tego rodzaju otwarcie i propozycje strony polskiej, zaproponowało jak gdyby dopełnienie ze strony niemieckiej i koncepcję całościową *OderRegionu*⁸.

Warto zwrócić uwagę, że opisana wyżej „podporządkowana Niemcom koncepcja zagospodarowania pogranicza polsko-niemieckiego” nie jest pierwszą tego typu próbą. Podobnych „prób”, w latach 1990 -1992 było pięć. Wszystkie koncepcje zostały opracowane przez stronę niemiecką, a do najbardziej znanych można zaliczyć: Plan Stolpego oraz Plan Willersa. Mniej znane koncepcje to plany: Hartmuta Koschyka - *Europeizacja obszaru Odry-Nysy*, Victora von Malchusa - *Ponadgraniczna współpraca polsko-niemiecka* oraz Program „Maquiladora” (meksykanizacji, czy też latynizacji obszaru przygranicznego).

W 1990 r. został opublikowany projekt pod nazwą: *Europeizacja obszaru Odry-Nysy (Europäisierung der Oder-Neisse-Gebiete)*⁹. Autorem był Hartmut Koschyk: od 1990 r. deputowany CSU, rzecznik frakcji CDU/CSU w Bundestagu ds. polityki wewnętrznej, sekretarz generalny Związku Wypędzonych, a także były przewodniczący zarządu Młodzieży Śląskiej.¹⁰ Celem wprowadzenie w życie tego planu było utworzenie w Szczecinie eksterytorialnego portu i strefy wolnego handlu z udziałem kapitału polskiego i niemieckiego.¹¹

Po totalnej krytyce planu ze strony wszystkich polskich sił politycznych, w grudniu 1990 r. został opublikowany dokument pod nazwą *Polsko-niemiecka współpraca przygraniczna. Refleksje i wnioski (Deutsch-polnische grenzübergreifende Zusammenarbeit)*¹², którego autorem był Victor von Malchus, współtwórca szeroko zakrojonej współpracy w ramach euroregionów na pograniczu niemiecko-francuskim, a także czołowym ekspertem i doradcą Stowarzyszenia Europejskich Regionów Granicznych (SERG/ AGEG)¹³.

Celem współpracy zawartej w opracowaniu miała być poprawa infrastruktury drogowej i kolejowej na polsko-niemieckim pograniczu oraz zacieśnienie współpracy

⁸ Sejmowe oświadczenie lubuskiego posła PO Czesława Fiedorowicza, a także D. Barański, *To Polska zaproponowała Niemcom OderRegion*. <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3437817.html>, stan z dn. 23.06.2006.

⁹ Zob. np. Schlesische Nachrichten 20/1990, a także Kurcz Z., *Pomysły na pogranicze polsko-niemieckie*. Odra 11/1992.

¹⁰ Cywiński P., 2007. *Direkt znaczy wprost*. Wprost 49/2007 (1302), a także Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, <http://www.fwpn.org.pl/?module=articles&id=26>.

¹¹ Guz-Vetter M., 2002. *Polsko-niemieckie pogranicze. Szanse i zagrożenia w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002, s. 15.

¹² von Malchus V., *Deutsch-polnische grenzübergreifende Zusammenarbeit Erste Überlegungen und Folgerungen*, Berlin 1990.

¹³ Zob. *Odpowiedź ministra spraw zagranicznych na zapytanie nr 845 w sprawie stosunku ministra spraw zagranicznych do niemieckich programów współpracy przygranicznej z Polską, ogłoszanych przez stronę niemiecką po 1989 r.*, Warszawa, 16 sierpnia 1999 r., s. 4.

polских i niemieckich partnerów regionalnych. Autor proponował powołanie dwóch komisji koordynujących współpracę na obszarze przygranicznym Polski Niemiec. Zadaniem głównej komisji miała być koordynacja wszystkich działań na całym obszarze. Podkomisje powinny się zajmować problemami sąsiadujących ze sobą bezpośrednio obszarów. Bazą działań miały być zapisy zawarte w konwencjach międzynarodowych. Na tej podstawie prawnej wschodnie landy Niemiec i polskie zachodnie województwa mogłyby prowadzić bezpośrednią współpracę, po wcześniejszym wypracowaniu stosownych umów¹⁴.

Kolejna propozycja współpracy na polsko-niemieckim pograniczu znana jest pod nazwą *Program Maquiladora*, którego promocja w Polsce odbyła się w listopadzie 1991 r. na specjalnie zorganizowanym międzynarodowym seminarium w Zielonej Górze. Inicjatywa była wspierana przez Fundację im. Friedricha Eberta i Amerykański Instytut Badań Północnego Pogranicza. Celem programu było przeniesienie doświadczeń z granicy amerykańsko-meksykańskiej na granicę polsko-niemiecką. Koncepcja realizowana po mekсыkańskiej stronie granicy ze Stanami Zjednoczonymi miała wiele mankamentów, które w wersji Środkowoeuropejskiej są nie do zaakceptowania. Należało do nich m.in.: brak wpływów z podatków z produkcji w przedsiębiorstwach typu *maquiladora* do budżetu Meksyku, bardzo niski wkład własny przedsiębiorstw mekсыkańskich w firmy (ok. 2%), brak transferu nowoczesnych technologii itd. Podsumowując efekty działania programu na granicy USA z Meksykiem, z całą pewnością można uznać, że Amerykanie wykorzystali tanią siłę roboczą po drugiej stronie granicy¹⁵.

Plan Stolpego pod oficjalną nazwą *Koncepcja wspierania regionu Odry (Förderkonzept Oderraum)*, będący programem rozwoju pogranicza polsko-niemieckiego, opublikowany w Berlinie w kwietniu 1991 roku, został opracowany przez niemieckich ekspertów na zlecenie Senatu Berlina i byłego premiera Brandenburgii Manfreda Stolpe. Celem planu była aktywizacja gospodarcza Nadodrza przez prywatne inwestycje biznesowe finansowane przy udziale Niemiecko-Polskiego Banku Rozwoju. Obejmował on obszar wzdłuż granicy polsko-niemieckiej o szerokości 50 km po stronie niemieckiej i 100 km po stronie polskiej. Obszar ten to 53 tys. km² (21 tys. km² po stronie niemieckiej i 32 tys. km² po stronie polskiej), zamieszkały przez prawie 5 mln osób (2,3 mln Niemców i 2,6 mln Polaków). Plan zakładał objęcie pomocą po obu stronach granicy rolnictwa, leśnictwa, przemysłu i rzemiosła, handlu i usług, turystyki, komunikacji i telekomunikacji. W programie tym zakładano redukcję obszarów intensywnie użytkowanych rolniczo, a podstawę wzrostu gospodarczego upatrywano w rozwoju przemysłu

¹⁴ Por. Malendowski W., Ratajczak M., 2000. *Euroregiony. Polski krok do integracji*. Wrocław, s. 85.

¹⁵ Szerzej na ten temat zob. np. Osękowski Cz., Szczegóła H., 1999. *Pogranicze polsko-niemieckie w okresie transformacji (1989-1997)*. Zielona Góra, s. 81-83.

i rzemiosła. Przewidywał on również rozbudowę infrastruktury i komunikacji drogowej, natomiast w zakresie telekomunikacji zakładano rozbudowę sieci telefonicznej i radiowej. Znaczne środki zamierzano przeznaczyć na ochronę środowiska oraz likwidację kwestii społecznych, głównie bezrobocia.

Opinie na temat *Planu Stolpego* były w Polsce nieprzychylnie, spotkał się on z chłodnym przyjęciem w sferach rządowych i w społecznościach lokalnych, a także stał się przedmiotem licznych interpelacji poselskich, którym towarzyszyły ksenofobiczne nastroje polskiej opinii publicznej¹⁶.

Głównymi punktami spornymi tego planu, oprócz sposobów zagospodarowania obszarów przygranicznych, były kwestie finansowe. Przewidywał on bowiem, że w polsko-niemieckim Banku Rozwoju polska strona miałaby tylko 30% udziałów, a na jego czele miał stanąć prezes mianowany przez rząd Niemiec, zaś skład zarządu i rady nadzorczej miał być zdominowany przez Niemców. W województwach przygranicznych miało nastąpić ograniczenie produkcji rolnej na rzecz rozszerzenia terenów rekreacyjnych. W Szczecinie miał powstać port wolnoportowy, zaś polska część wyspy Uznam miała być zagospodarowana wyłącznie przez Niemców. Racje niemieckie sprowadzały się w tym przypadku do dwóch kwestii, tj. do chęci ożywienia obszarów wzdłuż Odry oraz do uwzględnienia interesów obu stron, przy domniemaniu mniejszych możliwości strony polskiej. W drażliwej kwestii dotyczącej rolnictwa, Niemcy wychodzili z założenia, że nie należy budować za Odrą struktur, które za pięć, dziesięć lat trzeba będzie korygować stosownie do reguł wspólnej polityki rolnej¹⁷. *Jeżeli natomiast chodzi o Szczecin, to - jak stwierdził burmistrz Berlina - każda rozsądna koncepcja polityczna upatruje jego szansę w tym, że jest to ważny port zlokalizowany bezpośrednio pod bramami Berlina, ważnego centrum przemysłowego, olbrzymiej metropolii. Szansę i korzyści dla ludzi widzę nie w profilowaniu polityki wzajemnie się wykluczającej, ale w ścisłej kooperacji*¹⁸.

Plan Stolpego nigdy nie został oficjalnie przetłumaczony na język polski i poddany dyskusji z udziałem polityków lokalnych i ekspertów z dziedziny gospodarki. Nie doczekał się również oficjalnej oceny ze strony polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, czy ministerstw sterujących polską gospodarką. Strona polska za

¹⁶ Por. Koćwin L., Tomiak A., recenzja książki Czesława Osękowskiego i Hieronima Szczegóły, *Pogranicze polsko-niemieckie w okresie transformacji (1989 — 1997)*. Zielona Góra 1999.

¹⁷ Por. np. *Załącznik do interpelacji. Koncepcja promowania regionu nadodrzańskiego (tłumaczenie streszczenia koncepcji opracowanej przez Berliner Consult)* w: *Odpowiedź ministra—kierownika Centralnego Urzędu Planowania na interpelację Jerzego Szmajdzińskiego w sprawie tzw. „Planu Oderlandu”*, stenogram z posiedzenia Sejmu RP, Warszawa, 24 stycznia 1992.

¹⁸ Cyt. za: Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu, *Europejska polityka regionalna. Materiały konferencyjne*, Dział Analiz i Dokumentacji Europejskiej, Warszawa, czerwiec 1995, s. 10.

prezentowała jedynie krytyczne stanowisko wobec zasad finansowania przedsięwzięć w nim zawartych¹⁹.

W późniejszych pracach, zarówno wspólnych, jak i opracowywanych przez stronę niemiecką, nie ponawiano propozycji zawartych w omawianej koncepcji, a i sam Stolpe, po kolejnych próbach jej wdrożenia, zakończonych niepowodzeniem, wycofał się z tego planu.

Nie podjęcie przez stronę polską merytorycznej dyskusji nad *Planem Stolpego* spowodowało, że strona niemiecka ogłosiła kolejny program rozwoju współpracy na obszarach wzdłuż Odry i Nysy Łużyckiej, zatytułowany *Pogranicze niemiecko-polskie jako problem polityki regionalnej (Die deutsch-polnischen Grenzgebiete als regionalpolitisches Problem)*, znany pod nazwą *Plan Willersa*²⁰. W odróżnieniu od *Planu Stolpego* nie stawia sobie za cel porządkowania działalności gospodarczej w obszarze przygranicznym, lecz kładzie główny nacisk na stworzenie sprzyjających warunków instytucjonalnych, gospodarczych, politycznych dla szybkiego rozwoju tych obszarów. Obszar intensywnej współpracy na pograniczu, według *Planu*, obejmować miał dziewiętnaście niemieckich powiatów Meklemburgii-Pomorza Przedniego, Brandenburgii i Saksonii oraz czterdzieści jeden gmin z czterech byłych województw zachodnich, tj. szczecińskiego, gorzowskiego, zielonogórskiego i jeleniogórskiego. Niemiecka część pogranicza objętego *Planem* miała mieć około 9,2 tys. km² i zamieszkiwało ją około 964 tys. mieszkańców, natomiast polską część, o powierzchni około 8 tys. km² zamieszkiwało około 910 tys. mieszkańców.

Aktywna polityka regionalna, zakładana w *Planie Willersa*, obejmować miała: modernizację i wybudowanie nowych przejść granicznych, które zintensyfikowałyby i poszerzyły kontakty gospodarcze przez kooperację i podział pracy, ekonomiczne wykorzystanie rzek granicznych, ochronę przyrody i środowiska naturalnego, rozwiązywania problemów stosunków eksportowo-importowych i wpływ różnic walutowych na wymianę handlową oraz wzmocnienie mechanizmów wspie-

¹⁹ Guz-Vetter M., *Polsko-niemieckie pogranicze ...*, op. cit. s. 17. Innego zdania jest jednak samo Ministerstwo Spraw Zagranicznych, w osobie ministra B. Geremka, które w dokumencie z dnia 16 sierpnia 1999 pt.: *Odpowiedź ministra spraw zagranicznych ... op. cit.*, na s. 1 stwierdza iż: [...] *W lipcu 1991 r. przekazał on (Manfred Stolpe – przyp. autora) w Warszawie premierowi J. K. Bieleckiemu, ministrowi K. Skubiszewskiemu i sekretarzowi stanu w CUP K. Szwarcowi obszerny dokument (144 strony) stanowiący propozycję utworzenia preferencyjnej strefy gospodarczej po obu stronach granicy RP - RFN pod nazwą Oderraum (Nadodrze). [...] opracowanie, które później nazwano Planem Stolpego, zostało przekazane oficjalnie rządowi RP jako inicjatywa Kraju Związkowego Brandenburgii. Nie był to oficjalny dokument rządu RFN.*

²⁰ Podobnie, jak *Plan Stolpego*, *Plan Willersa* nie był nigdy oficjalnym dokumentem wystosowanym do rządu polskiego przez rząd Niemiec, chociaż: [...] *Ministerstwo Spraw Zagranicznych dysponuje tekstami Stolpego i Willersa, które może w każdej chwili udostępnić panu posłowi. Zob.: Odpowiedź ministra spraw zagranicznych na zapytanie nr 845 w sprawie ...*, op. cit. s. 2.

rania przygranicznego rozwoju gospodarczego, a także regionalne planowanie gospodarcze²¹.

Pomocnym w realizacji postanowień *Planu* miało być wyodrębnienie na pograniczu trzech mieszanych podregionów, różnorodnych pod względem uwarunkowań naturalnych, potencjału gospodarczego i prowadzonych już form współdziałania. Zamierzano utworzyć następujące regiony: północny (obejmujący niemieckie powiaty Wolgast, Anklam, Ueckermünde, Pasewalk, Schwedt, Angermünde, Eberswalde i Bad Freienwalde oraz polskie gminy przygraniczne województwa szczecińskiego), środkowy (niemieckie powiaty Seelow, Frankfurt nad Odrą, Eisenhüttenstadt, Guben i Forst oraz polskie gminy przygraniczne województwa gorzowskiego i część przygranicznych gmin województwa zielonogórskiego), południowy (niemieckie powiaty Weißwasser, Niesky, Görlitz i Zittau oraz polskie gminy przygraniczne województwa jeleniogórskiego i część przygranicznych gmin województwa zielonogórskiego).

Idea *Planu Willersa*, z racji w miarę równego traktowania strony polskiej i niemieckiej pogranicza oraz realnego podejścia do realizacji wcześniejszych postulatów, została oceniona pozytywnie w kręgach naukowych i lokalnych²². Autorzy planu wskazali przy tym na wyraźną dysproporcję finansowego wspierania polskiej i niemieckiej części pogranicza. Obszar po stronie niemieckiej korzystał w tym czasie ze środków federalnych, środków EWG (fundusze w ramach programów „Rozkwit wschodu” i „Poprawa regionalnej struktury gospodarczej”), ulg podatkowych oraz możliwości kredytowych na bardzo korzystnych warunkach, podczas gdy polskie pogranicze nie otrzymywało żadnego wsparcia finansowego ze strony państwa, zaś ze źródeł EWG korzystało jedynie z niewielkich środków w ramach programów „Uwertura” i PHARE. W tym kontekście *Plan Willersa* za jedno z podstawowych zadań uznawał przeciwdziałanie różnicom wspierania rozwoju regionalnego i strukturalnego między pograniczem niemieckim i polskim. Jako metodę wskazywano maksymalne wykorzystanie możliwości wspomagania rozwoju polskiej części pogranicza przez EWG oraz wypracowanie przez rząd Polski i EWG wspólnej polityki w tym względzie.

Plan Willersa nie uzależniał jednak rozwoju pogranicza wyłącznie od napływu nowych środków z Bonn i od EWG. W pierwszej kolejności proponowano dokładne zbadanie gospodarczego potencjału obszaru, następnie w zestawieniu z istniejącymi możliwościami finansowania, podjęcie modernizacji specyficznej dla obszaru pogranicza infrastruktury gospodarczej (przejścia graniczne, połączenia komunika-

²¹ Osękowski Cz., Szczegóła H., *Pogranicze polsko-niemieckie ...*, op. cit. s. 92-93.

²² Willers D., 1992. *Współpraca polityczna między Niemcami i Polską na obszarze przygranicznym wzdłuż Odry i Nysy jako problem polityki regionalnej*. (w:) Rościszewski M., Stasiak A., *Pogranicze niemiecko-polskie jako problem polityki regionalnej*. Warszawa.

cyjne, telekomunikacja). Równocześnie z dopasowywaniem infrastruktury do nowoczesnych standardów przewidywano nadanie polityce regionalnej zinstytucjonalizowanych form.

Porównanie obu koncepcji umożliwi postawienie tezy, iż tzw. *Plan Willersa* jest poprawioną wersją *Planu Stolpego*, w odpowiedzi na krytyczne uwagi pod jego adresem.²³ Już na pierwszy rzut oka można jednak zauważyć względną równowagę dotyczącą powierzchni obszarów leżących po obu stronach granicy, a objętych właśnie *Planem Willersa*.

Na jedną, bardzo ważną sprawę, warto też zwrócić uwagę. Ponieważ ani *Plan Stolpego*, ani *Plan Willersa* nie został oficjalnie przedstawiony władzom polskim przez władze Niemiec,²⁴ działania w tym względzie strony niemieckiej można nazwać „działaniami sondażowymi”, które miały dać odpowiedź na pytanie: „w jaki sposób Polacy zareagują na niemieckie propozycje”?

Oczywiście koncepcje współpracy na zachodnim pograniczu tworzone były również w Polsce. Prace nad założeniami polityki regionalnej prowadziły, po roku 1990, Centralny Urząd Planowania i Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz środowiska naukowe. Omawianie koncepcji zawartych w tych dokumentach nie wchodzi w zakres założonych ram programowych niniejszej publikacji.

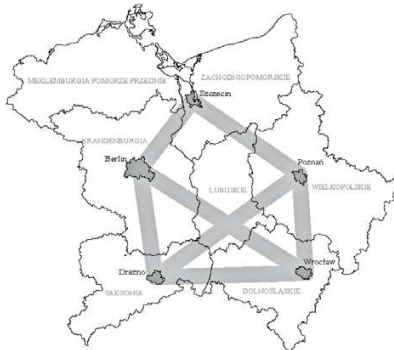
Koncepcja utworzenia obszaru współpracy większego niż granice euroregionów, czy granice obszarów wsparcia z funduszy Interreg lub PHARE CBC, nie jest nowa. Na posiedzeniu Polsko-Niemieckiego Komitetu ds. Gospodarki Przestrzennej w 2002 r. w Rydzynie, strona niemiecka wystąpiła z propozycją poszerzenia obszaru współpracy transgranicznej, tak aby objął on obszar w pięciokącie utworzonym przez miasta Berlin–Drezno–Wrocław–Poznań–Szczecin (rys. 2)²⁵.

---

²³ Właśnie dlatego w tytule nazwa planu jest dwuczłonowa.

²⁴ Stąd, zamiast miejsca, gdzie zostały opublikowane plany, autorzy zamieszczają informację: „maszynopis powielony”, który stanowi dokument źródłowy. Por. np. Osękowski Cz., Szczegóło H., *Pogranicze polsko-niemieckie...*, op. cit. s. 92, przypis 56.

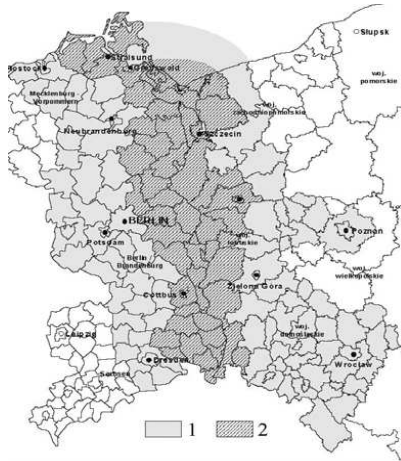
²⁵ Zob. np. dokument Ministerstwa Infrastruktury: Z wystąpienia do MSZ w sprawie prowadzenia dalszych prac związanych z inicjatywą niemiecką, Warszawa, kwiecień 2004 r.

Źródło: Ciok S., *Uwarunkowania rozwoju przestrzennego Polski wynikające z sąsiedztwa z Republiką Federalną Niemiec*, Uniwersytet Wrocławski (bez daty wydania), t. III, s. 337.

Rys. 2. Koncepcja „Domu Polsko-Niemieckiego” (polsko-niemiecki pięciokąt miast)

Obszar ten odpowiada dokładnie granicom obszaru przyjętego w *Studium z 2002 r. (Aktualizacja studium kierunkowego zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej)*. Zasięg terytorialny projektu przedstawia rys. 3.

1 – obszar graniczny 2 – węższy obszar graniczny

Rys. 3. Polsko-niemiecki obszar graniczny. Źródło: *Aktualizacja studium kierunkowego zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej (2002)*²⁶

²⁶ Dokument stanowi rozwinięcie opracowania z 1995 r. *Studium kierunkowe zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej obejmujące tereny po obu stronach granicy*, które powstało w wyniku decyzji podjętej przez Polsko-Niemiecką Komisję Gospodarki Prze-

Korzystając z doświadczeń wszystkich poprzednio odrzuconych planów, powstał plan powołania „Superregionu”, którego budowa ma być oparta na trzech filarach. Pierwszy z nich - "innowacje i małe i średnie przedsiębiorstwa" to m.in. współpraca polskich i niemieckich uczelni oraz wykorzystanie dzięki nim nowoczesnych technologii w regionalnej gospodarce. W tym filarze znaczącą rolę ma do odegrania Berlin ze swoimi czterema uniwersytetami i kilkudziesięcioma ośrodkami badawczymi, które mogą współpracować z polskimi uczelniami w Poznaniu, Wrocławiu i Szczecinie. Drugim filarem jest „infrastruktura transportowa”, ponieważ bez świetnych połączeń kolejowych, drogowych i śródlądowych w rejonie Odry nie ma co marzyć o sukcesie gospodarczym. Trzecim filarem ma być „turystyka”. Po obu stronach Odry warunki do wypoczynku są podobne - malownicze pojezierza, świetne szlaki dla żeglarzy i kajakarzy. Obecnie polskie i niemieckie materiały promocyjne "urywają się" na Odrze dlatego ważnym przedsięwzięciem będzie projekt wspólnej promocji regionu Odry, który może przyciągnąć turystów także z innych części Europy²⁷.

Wyraźnie widać, że obszary przedstawione w koncepcji „Dom Polsko-Niemiecki”, opracowaniu *Aktualizacja studium kierunkowego zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej (2002)* oraz w propozycji powołania „Superregionu”, to te same obszary. Jak pisze S. Ciok: [...] *Strona niemiecka w oparciu o ten projekt lansuje koncepcję powołania w przyszłości tzw. „Regionu Odry” (Oderregion) jako modelowego przykładu europejskiej polityki przestrzennej, a nawet opowiada się za utworzeniem tzw. Związku Celowego zrzeszającego miasta i gminy w pięciokącie*. I dalej, w przypisie: [...] *Stronie niemieckiej najwyraźniej chodzi o wykreowanie nowego sztucznego regionu gospodarczego, który mógłby być lansowany na forum Unii Europejskiej jako nowy region w centrum Europy (inne używane określenia tego obszaru: „Region w sercu Europy”, „Kraina Odry–Oderland”, „Neues Oderland” lub „Oderaufbruch”) Berlin–Drezno–Wrocław–Poznań–Szczecin, który jako nowy region europejski mógłby ubiegać się o fundusze Unii Europejskiej*²⁸.

Warto zwrócić uwagę na to, że w odróżnieniu od poprzednich planów, przedsięwzięcie pod roboczą nazwą „Superregionu”, w zasadzie nie zawiera żadnych konkretnych propozycji działania, poza określeniem obszaru, który ma obejmować

---

strzennej oraz na podstawie porozumienia między Ministrem Gospodarki Przestrzennej i Budownictwa a Federalnym Ministrem Gospodarki Przestrzennej, Budownictwa i Urbanistyki.

²⁷ Zob. np. *Wspólne przemówienie Senatora Wolfa i Ministra Junghannsa z okazji otwarcia konferencji gospodarczej „Region Odry” w dniu 05.04.2006 r.*, s. 6, oraz A. Krańnicki jr, *Nadzieje na polsko-niemiecki Superregionu*, www.gazeta.pl, stan z dn. 05.04.2006, a także *Deklaracja przedstawicieli polityki regionów i miast uczestniczących w konferencji gospodarczej Regionu Odry, Berlin, 05.04.2006*, s. 1.

²⁸ Ciok S., *Uwarunkowania rozwoju przestrzennego Polski ...*, op. cit. s. 338.

i bardzo ogólnych stwierdzeń nt. działań w sferze gospodarczej. Można również zaryzykować stwierdzenie, że „faza przygotowawcza” przedsięwzięcia była „owiana mgłą tajemnicy”: była wymiana korespondencji pomiędzy polskimi urzędami centralnymi, a samorządem terytorialnym na szczeblu województw, odbywały się też spotkania i konferencje, w których uczestniczyły podmioty samorządowe różnych szczebli - [...] *Specjalna konferencja w tej sprawie ma się odbyć w śróde w Berlinie. - i to, o zgrozo, bez udziału samych zainteresowanych, czyli euroregionów leżących na zachodniej granicy* - oburza się poseł PO i prezes euroregionu Sprewa-Nysa-Bóbr Czesław Fiedorowicz. [...] *Dla mnie to po prostu brutalna walka o pieniądze, która może się skończyć sprowadzeniem Zielonej Góry i Gorzowa do roli podrzędnych ośrodków*. Podobnie uważa wicemarszałek woj. lubuskiego Edward Fedko, który z dużymi obawami jedzie na berlińską konferencję. [...] *Powinny w tej sprawie wypowiedzieć się euroregiony, a takiego stanowiska nie mamy*²⁹.

Pomimo prób zachowania przygotowań w tajemnicy, działania wyszły na jaw, co doprowadziło do dyskusji, której ogólny kontekst nie był pozytywny dla całej idei.

Głównym przeciwnikiem powstania „Superregionu” była Liga Polskich Rodzin, ale nie tylko: pomysł powołania polsko-niemieckiego superregionu poza LPR-em oprotowały też: Sejmik Województwa Lubuskiego oraz Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Pomerania. Obydwa z obawy przed rosnącą dominacją z jednej strony Berlina, a z drugiej - Wielkopolski i Poznania. [...] *To przykrywka dla rozwoju interesów wielkich miast, zwłaszcza Berlina, który w ten sposób zdobędzie dominującą pozycję i niebezpiecznie nas zmarginalizuje* - mówi Sylwester Chruszcz, zachodniopomorski europoseł LPR. Zdaniem Chruszcza [...] *superregion będzie niewydolnym molochem - Trzeba wspierać istniejące już mniejsze euroregiony. W nich jesteśmy równorzędnymi partnerami*³⁰.

Kampania prowadzona przeciwko powstaniu *Superregionu* przez LPR była prowadzona dość ostro i z wykorzystaniem wielu środków przekazu (zob. np. fotografię poniżej). [...] *Mdła kampania nie byłaby dobrze odebrana. Musieliśmy problem przerysować, by wywołać żywą dyskusję*³¹.

²⁹ *Sporny europejski dom*. Gazeta Lubuska, 01.04.2006 r.

³⁰ Pezda A., www.gazeta.pl, 18.06.2006 r.

³¹ Wypowiedź Rafała Borutko, wicemarszałka zarządu województwa dolnośląskiego, *LPR przeciw Euroregionowi Odry*, www.gazeta.pl, Wrocław, stan z dn. 19.05.2005 r.

W podobnym tonie wypowiadał się nt. idei wypowiedział się Mirosław Mikietyński, prezydent Euroregionu Pomerania³², a także Zbigniew Zalewski, wiceprezydent Szczecina³³.

Źródło: www.gazeta.pl, Wrocław, 19.05.2005 r.

Rys. 4. Bilboard reklamowy Ligi Polskich Rodzin (Fot. Bartłomiej Sowa / AG)

Efektom negatywnej kampanii było to, że [...] *Na szczęście, Unia Europejska poparła stanowisko lubuskich samorządowców i nie zgodziła się utworzenie Regionu Odry oraz wspomaganie funduszami strukturalnymi województw nie przylegających bezpośrednio do granicy. Zdaniem Andrzeja Dębowskiego, szefa lubuskiego biura Europa Direct, oznacza to, że zbliżenie Berlina i Poznania nie będzie zagrażać interesom województwa lubuskiego*³⁴.

Należy uznać, że stanowisko UE było kluczowym, ale nie doprowadziło do całkowitego zaniechania działań nad wprowadzeniem planu. Zmusiło natomiast

³² [...] Zarząd euroregionu jest sceptyczny wobec tego pomysłu. Mówię to zarówno w imieniu polskiej, jak i szwedzkiej oraz niemieckiej strony. Oficjalnego stanowiska na razie nie przyjęliśmy, ale przyglądamy się działaniom wokół powołania Euroregionu Odra z niepokojem, tamże.

³³ [...] Dokładnie nie znam tej idei, ale jestem sceptyczny. W wielu spotkaniach ze stroną niemiecką zauważałem dążenie do osiągnięcia partykularnych niemieckich interesów. Jeśli stolicą tego dużego euroregionu ma być Berlin, to chciałbym wiedzieć, czy bierze się pod uwagę np. budowę drogi S3? To prawda, że w Europie silne regiony mają większą możliwość rozwoju. Ale my się dobrze czujemy w Euroregionie Pomerania i wolimy, żeby stolicą pozostał Szczecin, tamże.

³⁴ Steciąg A., Nie będzie "Regionu Odry" - Radio Zachód, <http://www.radio.zachod.p...ws.php?id=15229>, 11.04.2006 r.

strony biorące udział w negocjacjach do zmiany formuły całego przedsięwzięcia. Już 3 lipca 2006 r., na zaproszenie Senatu Berlina, odbyło się spotkanie robocze, którego celem było dopracowanie koncepcji, jeszcze wtedy „Regionu Odry”.³⁵ [...] *W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele polskich województw: Lubuskiego, Wielkopolskiego, Zachodniopomorskiego i Dolnośląskiego oraz strony niemieckiej: Berlina, Brandenburgii (G. Mehlmann i M. Mittlenberger) i Meklemburgii - Pomorza Przedniego. Kolejny raz nie była reprezentowana Saksonia (lub być może nie ujawniła się żadnym wystąpieniem w dyskusji). W spotkaniu uczestniczył również przedstawiciel Ambasady RP – radca Marek Jastrzębski*³⁶.

Podczas spotkania jego uczestnicy uznali, że istnieje potrzeba odejścia od nazwy, która może sugerować powstawanie struktury „paraadministracyjnej”, czy nawet politycznej. Nazwa powinna sugerować, że jest to forma wspólnego działania, a nie „przejmowania władzy”³⁷. Przyjmując za zasadny protest regionów przygranicznych, strona niemiecka odstąpiła również od pomysłu „dzielenia się” z Berlinem, czy Poznaniem środkami unijnymi pozyskanymi w ramach programu INTERREG III³⁸.

Ponieważ [...] *Wszyscy w istocie podkreślali, że podstawą wspólnych działań mogą stać się projekty z udziałem partnerów z tego obszaru, bez potrzeby tworzenia jakiegokolwiek centrum decyzyjnego szczególnie w Berlinie, [...] Berlin zaproponował, że jego rola ograniczy się do roli „punktu serwisowego” z zadaniami w zakresie prowadzenia wspólnej strony internetowej, [...] zbierania informacji o realizowanych projektach, organizacji spotkań monitorujących efekty wspólnych działań*³⁹.

Kolejne, nieoficjalne spotkania przedstawicieli samorządów doprowadziły do ustalenia nazwy inicjatywy i tematyki wspólnie realizowanych projektów. [...] *W wyniku wspólnie zajętego stanowiska ostatecznie odstąpiono od stosowania nazwy REGION ODRA. Dla promowania różnych form współpracy wielostronnej na polsko-niemieckim obszarze przygranicznym stosowana będzie - nie budząca złych skojarzeń – nazwa PARTNERSTWO- ODRA*⁴⁰. [...] *Wśród tematów i poten*

³⁵ Dębowski A., *Notatka służbowa ze spotkania na temat REGIONU ODRY – Berlin 3 lipca*, kopia dokumentu uzyskana w Urzędzie Marszałkowskim w Zielonej Górze.

³⁶ Tamże, s. 1.

³⁷ Bockelmann G., *Protokół Pierwszego Spotkania Sieci „Region Odry”*, Senatsverwaltung für Wirtschaft Arbeit und Frauen des Landem Berlin, 17.07.2006, II C 37, s. 2.

³⁸ *Nie będziemy w tej sytuacji akceptować żadnej propozycji, która prowadziłaby do wypłymania środków przeznaczonych na przygraniczne regiony kategorii NUTS 3 poza ten obszar- przy pełnej sympatii i zrozumieniu dla aspiracji Berlina i Poznania* w: A. Dębowski, *Notatka służbowa ...*, op. cit., s. 2.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Zob. Odpowiedź na interpelację Pana Radnego Macieja H. Woźniaka zgłoszoną na Sesji Sejmiku Województwa Lubuskiego w dniu 11 września br. (2006 roku – przyp. autora)*, s. 3.

cjalnych wspólnych projektów, w przypadku których wszyscy potencjalni partnerzy z regionów i miast, leżących w obszarze nadodrzańskim, mogą osiągnąć oczekiwane korzyści są m.in.:

- spójna sieć infrastruktury transportowej (w tym m.in. – połączenia kolejowe, Środkoeuropejski Korytarz Transportowy)
- rozwój potencjału infrastruktury turystycznej oraz wspólne inicjatywy promocyjne w tym względzie,
- zwiększenie potencjału sektora Badań i Rozwoju oraz innowacyjności gospodarki (m.in. poprzez utworzenie Europejskiego Instytutu Technologicznego po stronie polskiej, opartego na sieci placówek uczelnianych oraz najbardziej innowacyjnych firm - ze wsparciem z Sektorowego Programu Operacyjnego Konkurencyjność Gospodarki i w ramach CELU II⁴¹).

Ostateczne decyzje dotyczące zarówno nazwy inicjatywy, jak i kierunków i sposobów współpracy zapadły 22.09.2006 r. podczas spotkania we Wrocławiu. [...] *Głosowanie dot. nazwy (ostatecznie do wyboru: „Inicjatywa Odrzańska” i „Partnerstwo-Odra”)* daje wyraźne zwycięstwo parze: *Partnerstwo-Odra Oder-Partnerschaft*⁴².

Podczas spotkania wyraźnie zarysował się charakter współpracy w ramach „Partnerstwa Odry”. Niektóre, realizowane wspólnie projekty, są w wyraźnie zaawansowanej fazie. Dotyczy to np. tzw. „idei EIT plus”, która [...] *koncentruje się na tworzeniu wspólnot naukowych w dziedzinie technologii informacyjnych, komunikacyjnych, biotechnologii, technologii materiałowej i badań podstawowych w zakresie nauk technicznych (współpraca wyższych uczelni – przyp. autora)*⁴³. Kolejne projekty realizowane w ramach „Partnerstwa”, to kooperacja parków technologicznych, rozwój turystyki, rozwój sieci powiązań komunikacyjnych itp.⁴⁴

Zmiana formuły współpracy w zasadzie ostatecznie pogrzebała „ideę pierwotną”, jaką niewątpliwie było pozyskanie funduszy unijnych dla Berlina i Poznania. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że raz na zawsze odeszło widmo stworzenia z terenów zachodniej Polski „skansenu”, przez który będą przejeżdżały, bez zatrzymywania się, Mercedesy na niemieckiej rejestracji i szybka kolej z napisem DB, a nad głowami będą przelatywały samoloty Lufthansy w drodze do Warszawy, czy Moskwy⁴⁵. Tym samym pierwotna „formuła”, którą niewątpliwie można było

⁴¹ Tamże.

⁴² Bockelmann G., 2006. *Protokół 2 spotkania w ramach „Regionu-Odrzańskiego” (Oder-Region), obecnie: „Partnerstwa-Odra” (Oder-Partnerschaft)*, Wydział Senacki ds. gospodarki, Pracy i Kobiet Landu Berlina, 26.10.2006, II C 37, s. 2.

⁴³ Zob.: *Spotkanie Partnerstwa-Odra, 22 września 2006, załącznik do prezentacji, Projekt: Europejski Instytut Technologiczny*.

⁴⁴ Bockelmann G., *Protokół 2 spotkania ...*, op. cit., s. 4.

⁴⁵ Por. np.: *Sporny europejski dom*, „Gazeta Lubuska”, 01.04.2006 r.

nazwać *Planem Stolpego-Willersa*, a która była zawarta w uporczywie serwowanych nam przez stronę niemiecką od początku lat 90., niekorzystnych planach współpracy, również ulega przemianom, a przemiany te podyktowało samo życie na wschodnich rubieżach Niemiec i zachodnich rubieżach Polski (nie od dzisiaj wiadomo, że eksperyment w postaci natychmiastowego włączenia wschodnich landów Niemiec do UE, zaraz po zjednoczeniu, nie do końca się powiodł)⁴⁶. W inicjatywie *Partnerstwo-Odra* zmienili się również partnerzy współpracy⁴⁷ i doszły nowe jej dziedziny⁴⁸.

Przyszłość *Partnerstwa Odry* nie jest zagrożona. W listopadzie 2008 r. odbyła się w Poznaniu konferencja, gdzie omawiano dotychczasową działalność sieci i jej zadania⁴⁹. Spotkanie, w którym uczestniczył premier Brandenburgii Matthias Platzeck, uważany za jednego z głównych architektów inicjatywy, zostało uznane za *Pierwszy Szczyt „Partnerstwa Odry”*. 13 stycznia 2010 r. w Poczdamie odbył się *Drugi Szczyt „Partnerstwa Odry”*. Głównym jego tematem była współpraca w dziedzinie transportu na terenach pogranicza polsko-niemieckiego⁵⁰.

Piśmiennictwo

1. Schlesische Nachrichten. 1990. nr 20.
2. *Aktualizacja studium kierunkowego zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko—niemieckiej*. Berlin 2002 r.

⁴⁶ Najlepszym dowodem są całe wyludnione miejscowości w pobliżu naszej granicy, które władze samorządowe Niemiec próbują od nowa zaludnić polskimi rodzinami z terenów obejmujących polsko-niemieckie Euroregiony, oferując im tanie mieszkania do wynajęcia.

⁴⁷ *Nieoficjalnie zostaliśmy poinformowani (w kuluarach), że Saksonia nie wyraziła woli udziału w projekcie uznając, że występuje tutaj konflikt interesów z Brandenburgią. Był to kolejny już raz tego typu fakt odmowy ze strony Saksonii. Sprawa wymaga zastanowienia i zbadania w: Notatka służbowa z komentarzami ze spotkania partnerów sieci PARTNERSTWO-ODRA, Schwerin, 24 kwietnia 2007 r., dokument z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego, s. 1.*

⁴⁸ *Zob. Zaproszenie Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego Norberta Obryckiego na spotkanie w dniu 25 maja 2007 r., w którym czytamy nt. prezentacji kluczowych projektów: Prezentacja kluczowych projektów: kooperacja MŚP, innowacje i technologie, turystyka, infrastruktura komunikacji publicznej, promocja, czy informację Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego pt.: Partnerstwo Regionów po obu stronach dorzecza Odry z 25 maja 2007 r., <http://www.um-zachodniopomorskie.pl/index.php?wiad=3171>, stan z dn. 11.02.2010.*

⁴⁹ Cöllen B., *Przyszłość „Partnerstwa Odry” – konferencja w Poznaniu*, EUROPA 7.11.2008, EuRa-Net,

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3770288,00.html>, stan z dn. 11.02.2010 r.

⁵⁰ *Zob. Drugi szczyt Partnerstwa Odry, 13 stycznia 2010, <http://www.umww.pl/urząd/aktualnosci/drugi-szczyt-partnerstwa-odry.html>, stan z dn. 11.02.2010 r.*

3. Allen B., *Przyszłość „Partnerstwa Odry” – konferencja w Poznaniu*. EUROPA 7.11.2008, EuRaNet, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3770288,00.html>.
4. Barański D., 2006. *To Polska zaproponowała Niemcom OderRegion*. <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3437817.html>, stan z dn. 23.06.2006 r.
5. Bartnik P., www.gazeta.pl, stan z dn. 18.06.2006 r.
6. Bednarski R., 2005. *Analiza zasad funkcjonowania struktur współpracy regionalnej państw Unii Europejskiej*. Samorząd Terytorialny 7-8.
7. Bockelmann G., *Protokół 2 spotkania w ramach „Regionu-Odrzańkiego” (Oder-Region), obecnie: „Partnerstwa-Odra” (Oder-Partnerschaft)*. Wydział Senacki ds. gospodarki, Pracy i Kobiet Landu Berlina, 26.10.2006 r., II C 37.
8. Bockelmann G., *Protokół Pierwszego Spotkania Sieci „Region Odry”*, Senatsverwaltung für Wirtschaft Arbeit und Frauen des Landem Berlin, 17.07.2006, II C 37.
9. Cywiński P., 2007. *Direkt znaczy wprost*. Wprost 49 (1302).
10. *Deklaracja przedstawicieli polityki regionów i miast uczestniczących w konferencji gospodarczej Regionu Odry*, Berlin, 05.04.2006 r.
11. Dębowski A., *Notatka służbowa ze spotkania na temat REGIONU ODRY – Berlin, 3 lipca*, kopia dokumentu uzyskana w Urzędzie Marszałkowskim w Zielonej Górze.
12. *Drugi szczyt Partnerstwa Odry*, 13 stycznia 2010, <http://www.umww.pl/urząd/aktualnosci/drugi-szczyt-partnerstwa-odry.html>, stan z dn. 11.02.2010 r.
13. *Europejska polityka regionalna. Materiały konferencyjne*. 1995. Dział Analiz i Dokumentacji Europejskiej. Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Senatu. Warszawa.
14. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, <http://www.fwpn.org.pl/?module=articles&id=26>.
15. Guz-Vetter M., 2002. *Polsko-niemieckie pogranicze. Szanse i zagrożenia w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*. Instytut Spraw Publicznych. Warszawa.
16. Dokument elektroniczny. <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3429496.html>, 20.06.2006 r.
17. Dokument elektroniczny. <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3437817.html>, 23.06.2006 r.
18. *Informacja rządu na temat okoliczności i powodów powołania Euroregionu Karpaty*, Stenogram z wystąpienia ministra spraw zagranicznych rządu RP K. Skubiszewskiego na 38 posiedzenia Sejmu w dniu 3 marca 1993 r.
19. Koćwin L., Tomiak A., 1999. recenzja książki Czesława Osękowskiego i Hieronima Szczegóły, *Pogranicze polsko-niemieckie w okresie transformacji (1989 — 1997)*. Zielona Góra.
20. Krańnicki A. jr., *Nadzieje na polsko-niemiecki Superregionu*, www.gazeta.pl, stan z dn. 05.04.2006 r.
21. Kurcz Z., 1992. *Pomysły na pogranicze polsko-niemieckie*. Odra 11.
22. *LPR przeciw Euroregionowi Odry*, www.gazeta.pl, Wrocław, stan z dn. 19.05.2005 r.

23. Malendowski W., Ratajczak M. 2000. *Euroregiony. Polski krok do integracji*. Wrocław.
24. *Notatka służbowa z komentarzami ze spotkania partnerów sieci PARTNERSTWO-ODRA*, Schwerin, 24 kwietnia 2007 r., Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego.
25. *Odpowiedź ministra spraw zagranicznych na zapytanie nr 845 w sprawie stosunku ministra spraw zagranicznych do niemieckich programów współpracy przygranicznej z Polską, ogłaszanych przez stronę niemiecką po 1989 r.*, Warszawa, 16 sierpnia 1999 r.
26. *Odpowiedź ministra—kierownika Centralnego Urzędu Planowania na interpelację Jerzego Szmajdzińskiego w sprawie tzw. „Planu Oderlandu”*, stenogram z posiedzenia Sejmu RP, Warszawa, 24 stycznia 1992.
27. *Odpowiedź na interpelację Pana Radnego Macieja H. Woźniaka zgłoszoną na Sesji Sejmiku Województwa Lubuskiego w dniu 11 września br.*, Zielona Góra 2006 r.
28. Osekowski Cz., Szczegóła H., 1999. *Pogranicze polsko-niemieckie w okresie transformacji (1989-1997)*. Zielona Góra.
29. *Partnerstwo Regionów po obu stronach dorzecza Odry* z 25 maja 2007 r., Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego, <http://www.um-zachodniopomorskie.pl/index.php?wiad=3171> , stan z dn. 11.02.2010.
30. Pezda A., www.gazeta.pl , stan z dn. 18.06.2006 r.
31. *Polsko-niemiecki Superregion*. 2006. Metro. 7-9 kwietnia.
32. Rościszewski M, Stasiak A. 1992. *Pogranicze niemiecko-polskie jako problem polityki regionalnej*. Warszawa.
33. *Rozmieszczenie Euroregionów na granicach Polski*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/wroc/ASSETS_mapa3.pdf, stan z dn. 18.12.2009.
34. *Sejmowe oświadczenie lubuskiego posła PO Czesława Fiedorowicza*, 23.06.2006 r., <http://miasta.gazeta.pl/z...61,3437817.html>.
35. *Sporny europejski dom*„Gazeta Lubuska”, 01.04.2006 r.
36. *Spotkanie Parterstwa-Odra, 22 września 2006, załącznik do prezentacji, Projekt: Europejski Instytut Technologiczny*.
37. Steciąg A., *Nie będzie "Regionu Odry"* - Radio Zachód, <http://www.radio.zachod.p...ws.php?id=15229>, 11.04.2006 r.
38. Steciąg A., *Nie będzie Regionu Odry*, Radio Zachód, <http://www.radio.zachod.p...ws.php?id=15229>, 11.04.2006 r.
39. *Studium kierunkowe zagospodarowania przestrzennego obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej obejmujące tereny po obu stronach granicy*, Berlin 1995 r.
40. Świątkowski Z., 2007. *Czego możemy chcieć od Brandenburczyków*. Puls 11 (111).
41. von Malthus V., 1990. *Deutsch-polnische grenzübergreifende Zusammenarbeit Erste Überlegungen und Folgerungen*. Berlin.

42. *Wspólne przemówienie Senatora Wolfa i Ministra Junghannsa z okazji otwarcia konferencji gospodarczej „Region Odry” w dniu 05.04.2006 r.*
43. *Z wystąpienia do MSZ w sprawie prowadzenia dalszych prac związanych z inicjatywą niemiecką, Ministerstwo Infrastruktury, Warszawa, kwiecień 2004 r.*
44. *Załącznik do interpelacji. Koncepcja promowania regionu nadodrzańskiego (tłumaczenie streszczenia koncepcji opracowanej przez Berliner Consult).*
45. *Zaproszenie Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego Norberta Obryckiego na spotkanie w dniu 25 maja 2007 r.*